

УДК 910.4 (091)

Холковська Т.Ю.

Польський дослідник Поділля Вавжинець Марчинський та його «Статистично-топографічний і історичний опис Подільської губернії»

На основі аналізу літературних джерел розглянуто внесок польського вченого Вавжинця Марчинського у розвиток регіональних географічних досліджень. З'ясовано його роль у становленні краєзнавчого руху на Поділлі. Проаналізовано творчий доробок польського дослідника, а саме «Статистично-топографічний і історичний опис Подільської губернії» та визначено роль «Опису» для подальших краєзнавчих досліджень.

Ключові слова: Вавжинець Марчинський, краєзнавчі дослідження, польський вчений, Поділля.

Холковская Т.Ю. Польский исследователь Подолья Вавжинец Марчинский и его «Статистически-топографическое и историческое описание Подольской губернии». На основе анализа литературных источников рассмотрен вклад польского ученого Вавжинца Марчинского в развитие региональных географических исследований. Выяснена его роль в становлении краеведческого движения на Подолье. Проанализировано научное наследие польского исследователя, а именно «Статистически-топографическое и историческое описание Подольской губернии» и выяснено важность «Описания» для дальнейших краеведческих исследований.

Ключевые слова: Вавжинец Марчинский, краеведческие исследования, польский ученый, Подолье.

Kholkovska T.Y. Polish researcher Vavzhynets Marchinsky and his «Statistically-topographical and historical description of Podolsky Province». Based on the analysis of literature sources considered contribution of the Polish scientist Vavzhynets Marchynsky in the development of regional geographic research. Has been found his role in establishment of regional studies on the Podillya. Analyzed the creative achievements of Polish researcher – «Statistically-topographical and historical description of Podolsky province» and determined the role of «Description» for further regional research.

Keywords: Vavzhynets Marchinsky, regional studies, a Polish scientist, Podillya.

Постановка проблеми. Важлива роль у краєзнавчому дослідженні Поділля початку XIX століття належить польському природознавцю Вавжинцю Марчинському (1778 – 1845). Можна вважати, що саме він започаткував польські краєзнавчі дослідження Подільського краю. Сфера інтересів вченого була досить широкою – це і історія, і богослів'я, проте, підсумком його багаторічних досліджень є “Статистично-топографічний і історичний опис Подільської губернії”, виданий у Вільно у 1820 році [1]. У статті досліджується цінність наукового доробку В. Марчинського та розглядається значення природничих розвідок для подальшого розвитку краєзнавства на Поділлі, чому раніше не було приділено належної уваги в працях географів.

Аналіз літературних джерел. Загальні відомості про розвиток краєзнавчого руху на Поділлі у XIX столітті знаходимо у Л.В. Баженова, більш докладне описання вкладу Вавжинця Марчинського в краєзнавчі дослідження на Поділлі знаходимо у О.М. Кошель [2]. Також у статті було проаналізовано “Статистично-топографічний і історичний опис Подільської губернії” В. Марчинського.

Мета дослідження. З'ясувати внесок В.Марчинського у розвиток регіональних географічних досліджень, проаналізувати науковий доробок польського вченого та визначити значення його діяльності для розвитку краєзнавства на Поділлі.

Результати дослідження. Вавжинець Марчинський народився у збіднілій шляхетській родині у 1779 році. Закінчив Вільнюський університет, а потому поїхав працювати вчителем у польських школах міста Кам'янця-Подільського [2]. Проте вчений не обмежився лише вчителюванням та репетиторством, справжнім його захопленням були історичні та географічні дослідження. Головним творчим досягненням В. Марчинського, яке визначило його як вченого і провідного краєзнавця, стала монографія "Статистично-топографічний і історичний опис Подільської губернії". Це масштабне видання, що було вперше здійснено для цього краю у XIX ст., відповідало вимогам часу, використовувалось як службовий довідник для губернського начальства і установ, для потреб пересічного читача й тих, хто став на шлях дослідження минувшини Поділля. При створенні цієї монографії автор використав наявну літературу з історії краю і поточні архіви канцелярії Подільського губернатора. У першому томі подано короткий узагальнюючий нарис про природу (територія, ландшафти, ріки, ліси, тваринний і рослинний світ тощо), населення, статистику та історію Подільської губернії, а потім - у другому і третьому томах виклав історико-статистичні і географічні довідки про всі міста, містечка і головні села повітів краю [2].

У своїй праці В. Марчинський докладно характеризує Кам'янецький, Літинський, Могилівський, Ямпільський, Летичівський, Проскурівський, Ушицький, Вінницький, Брацлавський, Гайсинський, Ольгопольський та Барський повіти. Розглянемо результати наукового пошуку В. Марчинського на прикладі опису Кам'янецького та Літинського повітів.

Повіт Кам'янецький. При географічно-краєзнавчій характеристиці Кам'янецького повіту, В. Марчинський окреслює його межі: на півночі сусідом є Проскурівський повіт, на заході - невелика частина повіту Летичівського і повіту Ушицького, на півдні річка Дністер відділяє його від Молдавії та Бессарабії, а на заході річка Збруч – від Галіції [1, с.15-16].

Багаторічні спостереження та розвідки дозволили В. Марчинському змістовно описати корисні копалини краю, його гідрологічні особливості, рослинний і тваринний світ. З корисних копалин Кам'янецький повіт багатий на білі глини, вапняки (з них виробляють плити). Також видобувають селітру, гіпс, алебастр, мармур. Є і мінеральні води.

У повіті є такі річки, як: Смотрич (починається у Проскурівському повіті, впадає у Дністер), Жванчик (впадає у Дністер), Мукша (починається у Зеленці, впадає у Дністер), Студениця (знаходиться на землі Савинецьких, плине через Ушицький повіт, впадає у Дністер). Також є такі менші річки, як Карнавка, Яромілка, Ольшанка. Збруч поділяє Росію і Австрію. У Дністрі водяться карпи, судаки, стерлядь. Є багато зариблених озер.

Автор "Статистично-топографічного опису" зазначає, що земля у Кам'янецькому повіті врожайна, більшою частиною це чорноземи, малоглеювата і малопіщана, у низинах – більш клейка.

В описі зазначається багатий тваринний світ Кам'яниччини: борсуки, бабаки, сарни. Серед птахів можна побачити дроздів, орлів, яструбів, дроф. Автор пише, що ліси у Кам'янецькому повіті у своїй більшості молоді. Тут є борті, за допомогою яких збирають дикий мед.

Характеризуючи соціально-економічні особливості Кам'янецького повіту, В. Марчинський акцентує увагу на врожайності землі, але зазначає, що орють її плугом, зробленим з дерева, що має залізні гвіздки [1, с. 250].

Дослідник склав змістовні описи садовини та городини на Поділлі. Зокрема, пише він про черешні, сливи, яблука, груші, вишні, виноград, кавуни. В. Марчинський підкреслює, що населення активно займається щепленням та підрізкою фруктових дерев. А такі заходи значно підвищують якість плодів та врожайність садів. Фрукти використовують у їжу, з інших роблять напої, а також продають за звичайними цінами у Росію.

Будинки зроблені з глини, криті деревом, але через його недостатність – соломою.

Гербом повіту є сонце на білому полі, а зверху хрест. У повіті нараховується 35198 жінок і 34353 чоловіків.

Повіт Літинський. Дослідник визначає такі межі повіту: північним сусідом є губернія Волинська, на заході - повіт Летичівський, на південному заході повіт Могилівський і Вінницький, на півдні – теж Вінницький [1, с.78-79].

Хоча дослідження, зроблене В. Марчинським, і носить описовий характер, але воно було на той час суттєвим науковим досягненням у регіональній географії. Зокрема автор акцентує увагу на тому, що розташування Літинського повіту таке, що половина його є лісною, а друга половина – степовою. Тому у повіті є два різновиди землі – лісові глинисті, що не родять без добрив та степові чорні родючі ґрунти.

У матеріалах досліджень польського вченого міститься опис рельєфу Подільського краю, зокрема Літинський повіт характеризується горбистою місцевістю на межі з повітом Могилівським і Вінницьким, а над берегами річки Буг – рівниною.

Важливими відомостями на той час були свідчення про корисні копалини. Так, зазначається у «Описі», вапняки знайдено у Курилівцях, Межиріві, Кумановцях, Пиляві, також наявна глина, яка годиться для того, щоб виготовляти цеглу.

Значну частину опису Літинського повіту В. Марчинський приділив характеристиці річок. Він пише про Буг, який бере свій початок в губернії Волинській і плине від заходу на схід повз Новий Костянтинів, Хмільник, Широку Греблю, а далі переходить до Гушинців Вінницького повіту. Річка Снивода бере свій початок у тому ж повіті, вище Торчина, плине повз Маркушів, Уланів, Чернятин, Янів і впадає в Буг. Річка Згар бере свій початок у Летичівському повіті. Плине повз Бахринівці, Микулинці, Літин, Новосельце і впадає за містечком Мідзяковим у Буг.

Дослідник зазначає, що на Літинщині найчастіше зустрічаються граб, липа, явір, клен. У чорному лісі - ліщина, а на мокрих місцях – верби. Дерева є мало придатними для будівництва, окрім Винниковоцьких, Янівських, Кожухівських лісів.

Багаторічні метеоспостереження дозволили польському вченому обґрунтувати позитивний вплив кліматичних умов на урожайність сільськогосподарських культур у цьому повіті. Неврожай у повіті буває рідко, так як зазвичай випадає великий сніг, і озимі визрівають під ним. Крім озимих вирощують льон і коноплі.

Особливістю Літинського повіту, за В. Марчинським є наявність великих фруктових садів: яблуневих, грушевих, сливових, з черешнями та вишнями.

Красзнавець пише про те, що особливостями краєвиду у Літинському повіті є побудовані на річках гарні млини. В річках і озерах можна зловити багато різної риби.

Констатує певний рівень розвитку промисловості на Літинщині, Вавжинець Марчинський перераховує такі виробництва: рукодільня у Костянтинові (сукно по 20 злотих), фабрика шпильок там же, рукодільня у Янові (просто сукно по 10 злотих), пивоварня у Старій Синяві (портер), паперова фабрика у Межиріві [1, с.244].

Характеризуючи склад населення, дослідник пише про шляхту, яку поділяє на два класи: обивательську і чиншову, міщан – 2316, обивателів – 30388.

Головним містом є Літин, побудований з дерева на річці Богар, яка потім впадає у Південний Буг. Краєзнавець зазначає, що місто під час нашествия було спалене, але потім стало активно заселятися.

Другим містом за значенням у повіті В. Марчинський називає Хмільник, який знаходиться на річці Буг, на її правому березі. Колись Хмільник був оборонним містом, у ньому є стара фортеця. Але дослідник констатує, що забудову міста ніхто не планував - це відображається в нераціональному розташуванні будинків та загальному розташуванні міста на болотистих землях.

Висновки. Незважаючи на деякі неточності та спотворення фактів трьохтомне видання Вавжинця Марчинського стало гарним підґрунтям для подальших краєзнавчих розвідок на Поділлі. Написання “Статистично-топографічного і історичного опису Подільської губернії” було поштовхом для розгортання активних краєзнавчих досліджень нашого краю.

1. Marczyński W. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej w 3t. – Wilno, 1820-1823 – 350 s. 2. Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: Зб. наук. Праць за матеріалами міжнародної наукової конференції. – Хмельницький: Поділля, 1999. – 600 с. // О.М. Кошель Вавжинець Марчинський – один із перших дослідників Поділля в XIX столітті – с. 548-551.